

МАЙКЛ БУТ

ЩО НЕ ТАК ЗІ СКАНДИНАВАМИ?

**ПРАВДА І МІФИ
ПРО НАЙЩАСЛИВІШИХ ЛЮДЕЙ**

*Переклала з англійської
Ірина Павленко*

УДК 304.3(48)

Б 93

Бут Майкл

Б 93 Що не так зі скандинавами? Правда і міфи про найщасливіших людей / пер. з англ. Ірина Павленко. — К. : Наш Формат, 2021. — 416 с.

ISBN 978-617-7866-94-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7866-95-3 (електронне видання)

Якщо в нордичних країнах живуть найщасливіші люди, то де ж масова міграція до Скандинавії? Можна як Опра приїхати на кілька днів і «відкрити» секрет тамтешнього щастя: ніхто не біжить, щоб заробити більше, батьки залишають дітей у візочках біля кав'ярень — без остраху, що хтось украде.

А можна прожити тут кілька років і зрозуміти, що нордичні нації набагато цікавіші та складніші, ніж ми думаємо. Вони подарували світові хюге і люке, сюрстремінг і лакрицю, LEGO й IKEA, ABBA і Lordi, Skype і Angry Birds, тренд на розмірене життя і політиків на велосипедах. Та є й темний бік Скандинавії: бідні райони, життя на антидепресантах, податки в 50–70 % від доходу, проблеми зі здоров'ям, алкоголізм і пробіски ісламофобства.

То яке насправді «нордичне щастя»? І чого ми можемо повчитися у скандинавів? Про це без прикрас розповідає Майкл Бут.

УДК 304.3(48)

Перекладено за виданням: Michael Booth. *The Almost Nearly Perfect People. The Truth About the Nordic Miracle* (London, Jonathan Cape, 2014, ISBN 978-022-4089-62-3).

Усі права застережено. All rights reserved
© Michael Booth 2014
© Павленко І., пер. з англ., 2021
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2021

ISBN 978-617-7866-94-6 (паперове видання)
ISBN 978-617-7866-95-3 (електронне видання)

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	9
------------------------	---

ДАНІЯ

<i>Розділ 1</i>	Щастя	25
<i>Розділ 2</i>	Бекон	30
<i>Розділ 3</i>	Джини	40
<i>Розділ 4</i>	Рольові ігри	48
<i>Розділ 5</i>	Курка	56
<i>Розділ 6</i>	Вікінги	60
<i>Розділ 7</i>	72 відсотки	72
<i>Розділ 8</i>	Сендвічі та джакузі	81
<i>Розділ 9</i>	Джміль	87
<i>Розділ 10</i>	Джинсові комбінезони	94
<i>Розділ 11</i>	Черевички від Беттіни	99
<i>Розділ 12</i>	Диксиленд	109
<i>Розділ 13</i>	Обвислі груди	118
<i>Розділ 14</i>	Люзія щастя	124

ІСЛАНДІЯ

<i>Розділ 1</i>	Гакарл	139
<i>Розділ 2</i>	Банкіри	148
<i>Розділ 3</i>	Відносини з Данією	157
<i>Розділ 4</i>	Ельфи	163
<i>Розділ 5</i>	Гейзери	169

НОРВЕГІЯ

<i>Розділ 1</i>	Дірдль	179
<i>Розділ 2</i>	Егоїст	189
<i>Розділ 3</i>	Нові «квіслінги»	195
<i>Розділ 4</i>	Friluftsliv	203
<i>Розділ 5</i>	Банани	209
<i>Розділ 6</i>	Голландський синдром	216
<i>Розділ 7</i>	Масло	226

ФІНЛЯНДІЯ

<i>Розділ 1</i>	Санта	237
<i>Розділ 2</i>	Мовчання	250
<i>Розділ 3</i>	Алкоголь	263
<i>Розділ 4</i>	Стосунки зі шведами	276
<i>Розділ 5</i>	Стосунки з росіянами	283
<i>Розділ 6</i>	Школи	293
<i>Розділ 7</i>	Дружини	301

ШВЕЦІЯ

<i>Розділ 1</i>	Лангуст	313
<i>Розділ 2</i>	Дональд Дак	321
<i>Розділ 3</i>	Стокгольмський синдром	333
<i>Розділ 4</i>	Інтеграція	343
<i>Розділ 5</i>	Каталонці	351
<i>Розділ 6</i>	Сомалійська піца	356
<i>Розділ 7</i>	Тоталітаризм	365
<i>Розділ 8</i>	Почуття провини	373
<i>Розділ 9</i>	Сіточка для волосся	385
<i>Розділ 10</i>	Клас	392
<i>Розділ 11</i>	Сірники	401
	<i>Епілог</i>	408
	<i>Подяки</i>	414

Присвячується Ліссену, Асгеру та Емілю

Вступ

Одного похмурого квітневого ранку кілька років тому я сидів у вітальні своєї квартири в центрі Копенгагена, загорнувшись у теплу ковдру та відчайдушно мріючи про весну. Коли ж відкрив уранішню газету, то здивувався: виявляється, моїх нових співвітчизників визнано найщасливішими людьми на планеті, що підтверджено так званим Індексом задоволеності життям, який розраховували на факультеті психології в Лестерському університеті.

Я ще раз поглянув на дату друку газети — ні, то був не першоквітневий жарт. В інтернеті новину вже теж активно обсмуктували. В усіх ЗМІ, від Daily Mail до Al Jazeera, результати цих досліджень вважали ледь не одкровенням: у Данії живуть найщасливіші люди у світі. *Найщасливіші?* На цій темній, дощовитій, похмурій маленькій рівнині, де мешкає жменька ощадливих стоїків, які платять найвищі у світі податки? Велика Британія в цьому списку опинилася на 41 місці. Ну, якщо так сказали якісь дядьки з науковими ступенями, то, напевно, цьому варто вірити.

«Подумати лишень, як вправно вони це приховують! Бо так одразу й не скажеш!» — подумав я, визирнувши у вікно на залиту дощем гавань. По мосту Лангебро сновигали велосипедисти у неонових жилетках, а поруч із ними на тротуарах штовхалися пішоходи, ледь не вибиваючи одне одному очі парасольками, і ті, й ті водночас

намагалися вчасно відскочити від бризок брудної води з-під коліс вантажівок і автобусів.

Я прокрутив у голові вчорашній день — ці спогади ледь не лускали від «щасливих» митей. Уранці похмура касирка з місцевого супермаркету за звичкою вручила мені чек за неможливо дорогі низькосортні товари та ще й із таким кам'яним обличчям, ніби перед нею було порожнє місце. Коли я перейшов дорогу на червоне світло, перехожі голосно мене насварили. І хоча машин не було ані поруч, ані взагалі в полі зору, в Данії перейти дорогу на червоне світло — це грубе порушення соціального етикету. Проїхавшись на велосипеді під бридким надокучливим дощиком, я повернувся додому та знайшов у поштовій скриньці лист від податкової інспекції, яка вирішила позбавити мене чималої частини мого прибутку за минулий місяць. А ще дорогою додому я не на жарт розлютив одного автомобіліста, який погрожував убити мене за те, що я повернув ліворуч там, де цього робити не можна (не жартую — він реально опустив скло та у стилі лиходія зі стрічок про Бонда загорлав на всю вулицю: «Я тебе фп'ю!»). Увечері по телебаченню показували «розважальну» програму про те, як боротися з подразненням на коров'ячому вим'ї, після неї — телесеріал «Тагґерт» десятирічної давнини, а потім телешоу «Перший мільйон», назва якого ніби кепкує з тебе, бо мільйон крон — це близько 100 000 фунтів стерлінгів, а в Данії після сплати податків цього вистачить хіба на посередню вечерю в ресторані та похід у кіно.

Маю зауважити, що все це відбувалося задовго до того, як на екранах з'явилися розхвалені критиками данські серіали, а нова скандинавська кухня докорінно змінила все, що ми знаємо про кулінарію, і задовго до того, як Сара Лунд зачарувала глядачів своїми плетеними светриками, а Біргітте Ньюборґ звабила нас обліпчастими спідницями та своїм жорстким ставленням до «правих» політиків, — коротко кажучи, задовго до того, як світ схибнувся на культурі скандинавів. У той час я вважав данців надзвичайно вихованими, працьовитими, законослухняними громадянами, які майже ніколи не дозволяють собі публічно демонструвати будь-які почуття взагалі, не кажучи вже про щось таке особисте, як щастя. Як порівняти, скажімо, з тайцями чи пуерториканцями, та навіть

тими самими британцями, данці здаються холодними й похмурими. Я навіть насмілюся б стверджувати, що з плюс-мінус п'яти десятків націй, із представниками яких мені вдалося поспілкуватися за роки подорожей, данці входять до десяти *найменш* життєрадісних людей на планеті, і до них я також упевнено записав би і шведів, фінів та норвежців.

Напевно, подумав я, таке радісне сприйняття світу пояснюється тією купою антидепресантів, які приймають мешканці цих країн. Нещодавно я читав наукову статтю про те, що серед європейських націй більше «пігулок щастя», ніж данці, ковтають лише ісландці, хоч обсяги споживання антидепресантів серед жителів Данії невпинно зростають. То, може, «данське щастя» — це не що інше, як ейфорійне забуття, спонсором якого виступає «Прозак»?

Утім, почавши заглиблюватись у феномен данського щастя, я виявив, що результати досліджень, опубліковані Лестерським університетом, не стали революційним відкриттям, хай би як сильно цього хотілося науковцям. Данці опинилися на першому щаблі найблагополучніших націй ще 1973 року, коли на території нинішнього Євросоюзу вперше провели опитування громадської думки — так званий «Свробарометр», — і досі очолюють цей перелік. За даними останнього дослідження, понад дві третини з кількох тисяч опитаних данців заявили, що «дуже задоволені» своїм життям.

У 2009 році до Копенгагена завітала Опра Вінфрі, яку там зустріли ледь не як Папу Римського. Після візиту телеведуча зазначила, що збагнула, у чому секрет данського щастя: «Люди залишають дітей у візках на вулицях біля кав'ярень, не боячись, що їх хтось украде... Ніхто нікуди не біжить, аби заробити ще більше, більше й більше». Якщо так про Данію каже сама Опра, то це точно має бути правдою.

Коли Опра гостювала в Данії, мене там уже не було, оскільки я довів дружину ледь не до сказу своїми постійним скаргами на її батьківщину: жадлива погода, здириницькі податки, передбачувана одноманітність, звичка задовольнятися мінімумом необхідного, страх перед усіма та всім, що хоч якось відхиляється від норми, відсутність амбіцій і насторожене ставлення до успіху, правила поведінки в суспільстві, що викликають шок, а також пекельна дієта з жирної свинини, солоної лакриці, дешевого пива й марципанів.

Але я все одно продовжував уважно, хоч і трохи спантеличено, спостерігати за феноменом данського щастя.

Та коли я дізнався про результати всесвітнього опитування, проведеного Міжнародним дослідницьким центром Геллапа, у мене точно очі на лоба полізли. Кілька тисяч респондентів зі 155 країн світу віком від 16 років мали за шкалою від 1 до 10 оцінити якість свого життя сьогодні та свої очікування щодо майбутнього. В анкеті були й інші запитання — про соціальну підтримку («Якщо ви потрапите в біду, чи розраховуєте ви на підтримку родичів або друзів?»), свободу («Чи задоволені ви свободою вибору у своїй країні?») та корупцію («Наскільки поширена корупція у вашій країні?»). Виявилось, що 82 % данців «процвітають» (найвищий бал), а «страждає» лише 1 %. Середній бал задоволеності життям, що становив 7,9 із 10, став найвищим у світі. Для порівняння, в африканській республіці Того, яка опинилася на останньому місці в рейтингу, «процвітав» лише 1 % людей.

«А чому ж не поцікавилися в сомалійських іммігрантів в Ісхеї, чи “процвітають” вони?» — думав я, щоразу зустрічаючи у ЗМІ подібні опитування та звіти, хоча й дуже сумніваюся, що хтось із дослідників хоча б носа висунув за межі заможних передмість Копенгагена.

А потім в історії про данське щастя настала бурхлива кульмінація: у 2012 році з'явився перший Всесвітній звіт про щастя, складений економістами з ООН Джоном Геллівеллом, Річардом Леердом і Джеффри Саксом, яким удалось об'єднати дані всіх поточних досліджень щастя: всесвітніх опитувань Інституту Геллапа, Європейського соціального дослідження, світових та європейських досліджень життєвих цінностей тощо. І знаєте що? На 1 місце вийшла Бельгія! Та ні, то я жартую. Найщасливішою країною у світі знову виявилась Данія. 2 місце посіла Фінляндія, 3 — Норвегія, а на 7-му щаблі з невеличким відривом опинилася Швеція.

Напрошується очевидний висновок: якщо провідне місце в одному рейтингу можна вважати щасливим збігом обставин, то перемога в усіх рейтингах від 1973 року — це вже серйозний привід для ґрунтового антропологічного дослідження.

Насправді в змаганні за звання найшикарнішого у світі місця для життя в Данії було кілька конкурентів. Як свідчать результати звіту ООН, кожна скандинавська країна має підстави вважатись у цьому

сенсі лідером. Невдовзі після публікації звіту журнал Newsweek заявив, що найвища якість життя — у Фінляндії, а не в Данії, тим часом Норвегія посіла чільне місце в рейтингу з назвою «Індекс розвитку людини». Результати ще одного нещодавно проведеного дослідження констатували, що Швеція — найліпша у світі країна для життя жінок.

Якщо поглянути уважніше, то Данія *не завжди* виривається в лідери за всіма категоріями благополуччя, задоволеності життям і щастя, проте вона все одно десь серед призерів, а навіть якщо й не очолює рейтингу, то її місце неминуче займає якась інша скандинавська країна. Іноді на вершині цього хіт-параду майорять Нова Зеландія чи Японія (або Сингапур, Швейцарія), проте загальне послання в основі всіх тих звітів, що активно ширяться європейськими та американськими медіа, прозоре, як склянка крижаного шнапсу: скандинави не тільки найщасливіші та найбільш задоволені життям люди на землі, а ще й наймиролюбніші, найтолерантніші, найдемократичніші, найпрогресивніші, найсучасніші, найліберальніші, найосвіченіші та технологічно найпросунутіші. До того ж у них найліпша попмузика, найкрутіші детективні серіали, а останніми роками — ще й найрозкішніші у світі ресторани. Плюс кожна з цих п'яти країн — Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія та Ісландія — може похвалитися найефективнішою на планеті системою освіти (Фінляндія); яскравим, мультикультурним і сучасним індустріальним суспільством (Швеція); колосальними прибутками від продажу нафти, що потім інвестуються в раціональні, прийнятні з етичного погляду довгострокові проекти, а не в будівництво незграбних хмарочосів або черговий п'ятизірковий готель на лондонському Парк-Лейні, де надають ескорт-послуги (Норвегія); найвищим рівнем гендерного рівноправ'я в суспільстві, найбільшою тривалістю життя серед чоловіків і купую смачнучої риби (Ісландія), не кажучи вже про амбіційні рішення у сфері захисту довкілля та щедre фінансування систем соціального забезпечення (усі п'ять країн).

Висновок був однозначним: якщо ви хочете побачити модель суспільства, де люди ведуть повноцінне, щасливе, збалансоване, здорове й освічене життя, спрямуйте свій погляд угору від Німеччини і трохи лівіше від Росії.

Упродовж кількох років я спостерігав за тим, як феномен данського щастя переживає свій зірковий час, хоча й робив це з певної відстані, а мої поодинокі візити до цієї країни ще дужче збивали мене з пантелику («Погода все так само бридка? Без змін. Усе так само скажені податки, що зжирають більш як половину твого заробітку? Теж як і було. Крамниці так само закриті саме тоді, коли вони тобі найпотрібніші? Безперечно».) Але знаєте, що сталося? Я все одно повернувся жити в Данію.

Ні, це не було ані великодушним жестом прийняття реальності, ані відважним експериментом із випробування меж людської терплячості — просто моя дружина дуже прагнула на батьківщину, і хоча кожна молекула мого тіла кричала: «Схаменися, Майкле! Ти що, знову повернешся в це пекельне пекло?», та багато років гіркого досвіду довели мені, що в довгостроковій перспективі рішення дружини майже завжди були правильними.

Коли ми повернулися в Данію, світ ставав дедалі схибленішим на скандинавській культурі, невиситимо поглинаючи культуру сучасних вікінгів. Детективи шведських авторів Геннінга Манкелля та Стіґа Ларссона розліталися, наче гарячі пірижки, данська національна телерадіокомпанія Danmarks Radio продала три сезони своєї кримінальної телепопеї *Forbrydelsen* («Убивство») 120 країнам світу, а американці навіть відзняли власний римейк за її мотивами. Надихнувшись цим успіхом, данці випустили політичну драму *Borgen* («Замок» — саме так у народі називають будівлю данського парламенту), яка навіть отримала премію BAFTA й привернула до екранів телеканалу BBC4 мільйон глядачів. Галасу наробив і детективний серіал *Broen* («Міст») спільного дансько-шведського виробництва. (І байдуже, що єдиною оригінальною ідеєю серіалу *Forbrydelsen* було місце дії, бо крутих поліціанток ми бачили вже стільки разів, що від цього аж нудить. Байдуже, що *Borgen* — третьосортний варіант американського «Західного крила», тільки з трішки якіснішими декораціями, а «Міст» — чесно кажучи, узагалі повний відстій.) Раптом данські архітектори, зокрема Б'ярке Інґельс, заходилися, наче з конвеєрів, видавати масштабні міжнародні будівельні проекти так швидко, ніби збирали конструктор LEGO, а роботами таких художників, як Олафур Еліассон, почало ряхтіти всюди — від вітрин

бутиків Louis Vuitton до Турбінної зали лондонської сучасної галереї «Тейт». Колишній прем'єр-міністр Данії Андерс Фог Размуссен став очільником НАТО, а колишній президент Фінляндії Мартті Агтісаарі отримав Нобелівську премію миру. В данських фільмів теж почався свій зірковий час: «Оскар» та призи Каннського кінофестивалю посипалися на них, мов горох із відра. Такі режисери, як Томас Вінтерберг, Ларс фон Трієр, Сюзанна Бір і Ніколас Віндінг Рефн, потрапили в список найвеличніших кінорежисерів сучасності. А актори Мадс Міккельсен («Казино “Рояль”», «Полювання», «Ганнібал») почав з'являтися на данських і світових екранах так часто, що мимоволі спадає на думку славетний двовірш Джона Апдайка про такого самого мегапопулярного французького артиста: «Навряд побачу я колись, месьє, / Французьку стрічку без героя Депардьє». А ще, звісно ж, «революційна» скандинавська кухня, що догори дригом перевернула наші уявлення про кулінарію, плюс перетворення копенгагенського ресторану Noma із закинутого корабельного складу на світового законодавця кулінарних тенденцій, який тричі поспіль очолював топ найкращих у світі ресторанів і шеф-кухар якого, Рене Редцепі, прикрасив своїм обличчям обкладинку журналу Time.

Що ж до інших скандинавських країн, то Фінляндія подарувала нам гру *Angry Birds*, стала переможцем пісенного конкурсу «Євробачення» завдяки гуртові, до складу якого входять, судячи з усього, орки (Lordi), а також стала виробником мобільних телефонів (принаймні на якийсь час), що зайняли чільне місце в нагрудній кишені майже кожної ділової людини. Швеція тим часом продовжувала завойовувати світовий ринок своїми брендами H&M та IKEA, світові телеекрани і радіохвилі — своїми попспівачками, яких з'явилося так багато, що й перелічити годі, а наші гаджети — такими технологічними інноваціями, як Skype і Spotify. Норвегія продовжувала забезпечувати світ нафтою та рибними паличками, ісландці ж навіть після масштабної фінансової кризи у 2008–2009-х роках першими в Європі повернулися на докризовий рівень.

Хай би на які новини натрапляв мій погляд, та від повального захоплення всім скандинавським схватися мені не вдавалося ніде (крім, хіба що, Ісландії). Якщо вірити нашим газетам, телебаченню і радію, у Скандинавії ніколи не припускаються помилок. Це землі

тотального рівноправ'я, релаксу, якісного життя та домашньої випічки. Однак я бачив і зворотний бік проживання на холодній, похмурий півночі. Хоча багато аспектів скандинавського стилю життя можна справді вважати повчальним прикладом, який мали б перейняти інші країни світу, та мене дедалі більше бісило те, що мою нову батьківщину світ уявляв такою собі утопією, абсолютно позбавленою вад.

Особливо дивною мені здавалась одна річ: чому всі ті люди, які схиляються перед культурою скандинавів, які так вихваляють їхню систему шкільного навчання з вільним відвідуванням, білосніжні інтер'єри помешкань, політичні системи на основі консенсусу або затишні плетені светрики, масово не переїжджають до цих країн, попри такий потужний позитивний піар та активне поширення концепції «скандинавського дива»? Чому люди продовжують мріяти про будиночок в Іспанії чи у Франції? Чому вони не пакують валізи та не переїжджають до Ольборга чи Тронгейма? І чому ми ще й досі так мало знаємо про Скандинавію, незважаючи на всю ту купу детективних серіалів і телепередач? Ось ви взагалі знали про існування Ольборга та Тронгейма (тільки, будь ласка, чесно)? Чому ніхто з ваших знайомих не володіє шведською чи норвезькою мовою? Спробуйте назвати хоча б ім'я міністра закордонних справ Данії. Або найпопулярнішого норвезького коміка. Або фінського. Та хоч будь-яке фінське ім'я назвіть.

Мало хто, наприклад, із британців регулярно відвідує Японію чи Росію та володіє при цьому японською чи російською. Можливо, імен усіх політичних діячів цих країн, художників або назв міст на периферії ви й не згадаєте, проте, без сумніву, зможете назвати хоча б *кілька*. Скандинавія й досі залишається справжньою terra incognita. Римлян особливо вона не цікавила. Карлу Великому взагалі була до лампочки. Як пише скандинавський історик Т. К. Деррі у своїй книжці про історію цього регіону, «північні землі майже повністю залишилися за межами інтересів цивілізованої людини». Ця відсутність інтересу збереглася й донині. Адріан Ентоні Гілл у своїй нещодавно опублікованій статті для газети Sunday Times назвав цю частину світу «колекцією країн, яких ми не можемо відрізнити одна від одної».

Почасти наше колективне невігластво — і я першим зізнаюся в тому, що й гадки не мав про тутешнє життя доти, доки не переїхав сюди, — можна пояснити тим, що відносно небагато з нас відвідують ці країни. Хай би якими неймовірними були місцеві краєвиди, та вартість туристичної подорожі до Скандинавії в комбінації з її жахливим кліматом (і зважаючи на факт існування узбережжя Франції) відлякує людей від ідеї поїхати туди у відпустку. Де книжки про подорожі країнами Скандинавії? Полиці книгарень уже ледь не стогнуть під тягарем десятків тисяч «середземноморських» мемуарів на зразок «Хроніки алкоголізму під оливковими гілками» або «Перелюб в апельсинах» і тому подібне — проте, здається, ніхто не хоче провести «Рік у Турку» чи вирушити на захопливе «Збирання брусниці».

Одного разу, коли я пів години простояв у черзі в аптеці (данські аротекс — монополісти, тому обслуговування клієнтів у них відбувається за принципом «і так згодиться»), у мене сталося прозріння: хоч би якими чарівними були світлини зірки «Убивства» Софі Гробель на обкладинці Guardian, хоч би скільки статей про фарерські свєтрики публікувалося в журналах, хоч би скільки способів заготівлі сїна винайшли скандинави (і не лише вони, бо кілька таких статей написав і я сам), правда в тому, що від наших учителів, із телевізорів та газет ми знаємо значно більше про віддалені племена Амазонки, ніж про скандинавів і про *реаліі* їхнього життя.

І це досить дивно, адже данці й норвежці — найближчі східні сусіди британців, а ісландці — найближчі до них із півночі, до того ж і з погляду менталітету в жителів Альбіону більше спільного саме з ними, а не з французами чи німцями: британський гумор, толерантність, скептичне ставлення до релігійних догм і політичних діячів, чесність, стоїцизм у питаннях бридкої погоди, законслухняність, не найздоровіше харчування, кепський стиль в одязі й так далі, й тому подібне. (А тепер порівняйте це з емоційністю, масштабною корупцією, примітивним гумором, підлітковим темпераментом, нечупарністю, вишуканою кухнею та елегантним стилем одягу південних сусідів Великої Британії.)

Можна навіть піти далі та заявити, що британці — це, по суті, ті самі скандинави. Ну, принаймні частково. Їхнє спільне культурне

коріння, безперечно, глибоке та міцне, і почалося все це із сумнозвісного нападу вікінгів 8 січня 793 року на англійський острів Ліндісфарн, де, за свідченнями сучасників, «жахлива навала безбожників на Святий острів посіяла сум і хаос у церкві Божій».

Вікінги продовжували правити третиною Британії — територією, відомою тоді за назвою Данелаг, — аж поки до влади прийшов Кнуд Великий і став королем усієї Англії. Завдяки розкопкам вікінгівських поховань у так званих кораблях-могилах в Саттон-Гу науковці отримали багато підтверджень їхнього зв'язку зі шведами. Є переконливі свідчення, що після того, як півничани від душі нагвалтувалися та розграбували все, до чого дісталися, вони мирно оселилися серед англосаксів, почали займатися торгівлею та одружуватися з місцевими жінками, чим потужно вплинули на корінне населення.

Безумовно, вікінги залишили виразний слід і в англійській мові. Нещодавно Ян Тер'є Форлунд, професор норвезької з Університету Осло, наважився оголосити англійську мовою скандинавською, вказуючи на спільний лексичний склад, схожий суворий порядок слів тощо. Назва трьох частин Йоркширу — Північний, Східний та Західний «райдинги» — походить із мови вікінгів, це слово в перекладі означає «третина». Є в мене здогад, що йоркширські долини — «дейли» — теж мають скандинавське коріння (данською мовою *dal* означає «долина»). Я також часто замислювався, чи не «підчепили» жителі Північної Англії глухі гортанні звуки, наче якусь мовну інфекцію, від данців (мова яких часто звучить так, ніби вони ковтають не лише більшість приголосних у кожному слові, а й власні язика). Погляньмо лише на деякі назви днів тижня: середа (*Wednesday*) в них *Wodin* або *Odin*, четвер (*Thursday*) — це *Thor*, п'ятниця (*Friday*) — *Freya*. А ще є топоніми. На сторінках «Книги Страшного суду» трапляється купа скандинавських топонімів — будь-яке місто, назва якого закінчується на «бі» або «торп» (що в перекладі — «міст» або «маленький населений пункт»), колись було поселенням вікінгів: Дербі, Вітбі, Сканторп, Кліторпс тощо. Я народився поблизу містечка Іст-Грінстед, назва якого, припускаю, походить від данської (закінчення «стед» у перекладі означає «місце» та є найпоширенішим закінченням у назвах данських містечок). А в Лондоні я жив неподалік

від району Денмарк-Гілл («Данський пагорб»), назва якого, правда, дійшла до нас із новіших часів: колись у цьому будинку мешкала королева Великої Британії Анна після одруження з данським принцом, і цей союз скріпив тісний зв'язок між королівськими сім'ями Данії та Великої Британії на багато століть уперед.

Слова на позначення родинних зв'язків теж дуже схожі: «мати» (англійською — *mother*, данською — *mor*), «батько» (англійською — *father*, данською — *far*), «сестра» (англійською — *sister*, данською — *søster*), «брат» (англійською — *brother*, данською — *bror*). Хоча, на жаль (хай це й лише моя думка), англійці не запозичили у скандинавів унікальних і надзвичайно корисних слів, якими данці позначають дідусів і бабусь по материнській та батьківській лініях (*far-far*, *mor-mor*, *far-mor*, *mor-far*).

«Сьогодні йоркширські фермери можуть поговорити з норвезькими фермерами про овець і чудово зрозуміти одне одного», — сказала мені докторка Елізабет Ешман Роу, викладачка історії Скандинавії в Кембриджському університеті, коли я запитав її про вплив вікінгів на Британію. Раніше я вже десь чув, що рибалкам з англійського Норфолка якось вдається поспілкуватися з колегами із західного узбережжя Ютландії. Роу також указала на інші культурні зв'язки, наприклад вплив скандинавської культури на авторів від Джона Толкіна до Джоан Роулінг, а також звернула увагу на іконографію музичних стилів нью-ейдж та хеві-метал.

Звісно, скандинави залишили свій слід і на заході. Близько 1000 року нашої ери норвезький вікінг Лейф Еріксон відкрив Америку — правда, не оцінивши привабливості Ньюфаундленда, він одразу ж розвернувся й подався додому. Проте через 900 років скандинави все ж таки повернулися до Північної Америки, коли 1,2 мільйона шведів разом із багатьма норвежцями та фінами перетнули Атлантику. В 1860-х десята частина всіх іммігрантів, які прибули до Сполучених Штатів, були скандинавами, і багато з них оселились у штаті Міннесота, краєвиди якого нагадували їм батьківщину. За деякими оцінками, майже 5 мільйонів сучасних американців мають норвезьке коріння і стільки само — шведське. Якби не ті відважні предки, не було б у нас сьогодні ані Уми Турман, ані Скарлетт Йоганссон.

Може, через цю примарну схожість, позірну «однаковість» найближчі сусіди британці не дуже й прагнули дізнатися про скандинавів щось таке, чого не було б відомо всьому світові. Хоча стереотипні уявлення про представників нордичної раси приписують їм фізичну привабливість і ліберальні погляди на секс, їм якось удається поєднувати ці характеристики з образом побожних лютеран. Уявіть лише, як треба постаратися, щоб одночасно здаватися й розкутою секс-машиною, і стриманим святенником! Однак у стосунках скандинави зазвичай не роблять першого кроку і взагалі не люблять хизуватися. Це проти їхніх правил (у буквальному сенсі, як ви невдовзі побачите). Пошукайте в тлумачному словнику слово «відлюдкуватий», а потім уявіть зняковілого фіна, який стоїть у кутку, уважно розглядаючи шнурки на своїх чоботях. Такої ілюстрації під цим словом ви не побачите, а мали б.

Коли я почав писати цю книжку, деякі люди — включно з кількома данцями та, зокрема, багатьма шведами — щиро дивувалися тому, що вони можуть зацікавити когось за межами Скандинавії. «Чому ви такі впевнені, що людям буде цікаво про нас читати?» — питали вони. «Що тут узагалі цікавого?», «ми нудні та скуті», «у світі є набагато яскравіші нації, про які можна написати», «чому б вам не поїхати на південь Європи?» Намагаючись поглянути на себе нашими очима, скандинави бачать себе здібними й гідними, проте такими нудними і пласкими, що досліджувати їх, мовляв, навряд чи комусь захочеться. Працелюбні, надійні та політкоректні, вони самими собі здаються суворими шкільними училками, прісними соціальними працівниками та набундюченими кайфоломами на гучній вечірці.

То як мені в такому разі втримати ваш інтерес до кінця цієї книжки? Відповідь проста: насправді вважаю данців, шведів, фінів, ісландців і навіть норвежців надзвичайно цікавими націями та впевнений, що ви теж будете від них у захваті, коли дізнаєтесь, як вправно ці люди поєднують у собі непересічний розум, неординарність, прогресивність і відверту дивакуватість. Якби Опра провела у Скандинавії трохи більше, ніж один вечір, то неодмінно погодилася б зі мною, що нам справді є чого повчитись у мешканців скандинавських країн. Це і їхній спосіб життя та життєві пріоритети,

і вміння розпоряджатися грішми, і продумане та справедливе суспільство, і здатність вдало балансувати між особистим життям та кар'єрою, й ефективна самоосвіта та підтримка. Нам багато є чого в них повчитись, але насамперед — того, як бути щасливими. А ще вони дотепні. До того ж здебільшого цей гумор невимушений, а саме такий його тип, на мою думку, є найсмішнішим.

Я спробував заглибитись у концепцію нордичного дива. Чи існує певний «скандинавський шаблон» якіснішого життя? Чи можна перенести елементи цього шаблону на інші землі — чи, може, така модель життя є суто скандинавським явищем, зумовленим історико-географічними особливостями? І якщо мешканці інших країн нарешті дізнаються, яке воно, справжнє життя в цих регіонах, чи продовжуватимуть вони так сильно заздрити данцям і їхнім скандинавським побратимам?

«Якщо у вас пересічні таланти та посередні прибутки, вам найліпше народитися на землях вікінгів» — таку трохи неоднозначну заяву зробив журнал Economist у спецвипуску, присвяченому скандинавським країнам. А де ж інформація про скандинавський тоталітаризм і шведську чванькуватість? Де абзаци про те, як нафтові прибутки до того розбестили норвежців, що вони навіть бананів собі почистити власноруч не можуть? Про те, як фіни до безпам'ятства ковтають пігулки, наче цукерки, чи як данці вперто ігнорують свої борги, відсутність трудової етики та власне місце в цьому світі, або про те, що ісландці взагалі, по суті, здичавіли?

Як тільки ви придивитесь уважніше до скандинавського суспільства та його людей, як тільки відійдете від сформованого західними ЗМІ стереотипного образу Скандинавії (затишний сімейний котедж із зеленим подвір'ям, яким пурхають білявки у квітчастих сукнях із повними кошиками черемші та в оточенні білявих дітлахів зі стратегічно скуйовдженим волоссям), перед вами з'явиться набагато складніша картина, сповнена темних тонів і навіть тривожних сюжетів. На цій картині ви побачите все — від порівняно несуттєвих недоліків життя в комфортабельному, однорідному та демократичному суспільстві (інакше кажучи, у суспільстві, де всі заробляють однаково, живуть в однотипних будинках, однаково вдягаються, їздять на однакових автівках, читають ті самі книжки, мають той

самий погляд щодо светрів і борід та загалом однакові релігійні переконання, їздять у відпустку до тих самих місць, — детальніше про це у розділі про Швецію) й до серйозніших вад скандинавського суспільства, серед яких — расизм та ісламофобія, поступове зникнення соціальної рівності, алкоголізм, непомірно роздутий держсектор і як наслідок — здирницькі податки, що впродовж останніх п'ятдесяти років насуваються, наче лихе, смертоносне цунамі, позбавляючи будь-якої надії, енергії, амбіцій та...

Перепрошую, захопився. Отже, я вирішив вирушити у подорож, яка мала б заповнити прогалини в моїх знаннях про життя у Скандинавії. Відвідавши ці п'ять країн по кілька разів, я заглибився в тему скандинавського феномену: зустрічався з істориками, антропологами, журналістами, романістами, художниками, політиками, філософами, вченими, охоронцями ельфів і самим Санта-Клаусом.

Стартувавши від подвір'я власного будинку в данському передмісті, я побував біля крижаних вод арктичної Норвегії та поблукав серед грізних гейзерів Ісландії, потрапив у найнебезпечніші райони Швеції та в майстерню Санта-Клауса і LEGOLAND, а також побачив Данську Рив'єру і данський сумнозвісний Гнилий банан.

Та перш ніж вирушити, я отримав важливу настанову від свого знайомого, данського дипломата, який вислухав мою палку промову (див. вище) й після тривалої паузи і приреченого зітхання зауважив, що фактично ані фінів, ані ісландців не можна вважати скандинавами: термін стосується лише населення країн, де з'явилися перші вікінги, — а це тільки Данія, Швеція і Норвегія. Проте під час подорожі я з'ясував, що фіни залишили за собою право вступати та виходити з клубу «Старий мародер» тоді й винятково в тих ситуаціях, коли їм це зручно, а ісландці навряд чи дуже засмуться, якщо їх раптом зарахують до скандинавів. Власне кажучи, усі ці п'ять країн варто об'єднати під єдиним терміном «нордичні». Проте це моя книжка, тому залишаю за собою право використовувати обидва терміни там, де захочу.

Тож настав час розпочати наш квест із пошуків правди про «скандинавське диво». А чи може щось бути кращим початком цього шляху, ніж вечірка?

ДАНІЯ

ЩАСТЯ

Коли дощові хмари нарешті розійшлися, відкривши нашому поглядові неонові-блакитне передвечірнє небо, ми виповзли зі свого сховку, жадібно вдихаючи прохолодне, вологе повітря, наче затюкані тварини, яких щойно випустили з кліток, та ловили останні теплі промінчики сонця, що ось-ось мали розчинитися за горизонтом. На небі сяяла рожева заграва, яка з настанням сутінків поступово перетворювалася на магічно-білу ковдру, а потім — на темно-синє, майже чорне тло, на якому, наче під куполом планетарію, засяяли зірки.

Це був день літнього сонцестояння — одна з найважливіших дат у скандинавському календарі, що сягає корінням іще в язичницькі часи, але згодом була перехоплена християнською церквою, яка назвала її «Днем святого Іоанна», або Sankt Hans. У Швеції цього дня танцюють навколо стовпів, прикрашених гірляндами з квітів, а у Фінляндії та Норвегії збираються навколо багаття. Тут, у Данії, в замиському будинку мого товариша на півночі від Копенгагена, своя традиція: ллються річкою пиво та коктейлі. О десятій вечора ми збираємося навколо каміна та співаємо Vi Elsker Vort Land («Ми любимо свою країну») й інші життєствердні націоналістичні гімни. Потім спалюємо опудало відьми, зроблене зі старого ганчір'я

та швабри, відправляючи його, як пояснює мені восьмирічна донька мого друга, до гір Гарц у Німеччині.

Данці мають «чорний пояс» із організації таких вечірок. Вони дуже серйозно ставляться до гулянок, з ентузіазмом напиваються, обожають колективні співи та надзвичайно відкриті в компанії друзів. Вони влаштовують добрячий fest (як тут називають вечірку). На цей «фест» навіть запросили двох барменів, притягнули два величезні грилі, де повільно рум'яняться шматки свинини всіх можливих різновидів, після яких розпочнеться не менш важливий етап — pat mad, або «опівнічні закуски», що складаються з ковбасок, бекона, сиру та булочок і мають на меті «розсмоктати» літри алкоголю в організмі й допомогти присутнім не «вирубитися» до світанку.

За традицією пронизливі антропологічні осяння починають з'являтися в мене приблизно після третього джин-тоніку. До мене раптом доходить, що ця вечірка — ідеальне місце, щоб почати моє дослідження феномену данського щастя, і вона чудово ілюструє всі ті характеристики данського суспільства, якими я захоплююсь і які, на мою думку, й зумовлюють такий високий рівень задоволеності данців своїм життям. Спостерігаючи, як у грилі жевріє вугілля, я починаю ставити позначки у своєму уявному списку.

По-перше, я відзначив загальну атмосферу, що панувала на вечірці: соковита зелень, щільний буковий живопліт і незмінний атрибут — флашток із великим червоно-білим національним прапором, який данці називають Dannebrog. І хоч алкоголь справді ллється річками, та атмосфера розслаблена — без гучних вигуків і без жодного натяку на п'яний махач.

По-друге, всюди сновигають діти. Данським дітям дозволено бігати де завгодно й робити що завгодно. Британцям ця традиція може здатися старомодною та недоречною, але тут цілком нормально долучати дітлахів до вечірки на правах дорослих. Вони продовжують гасати подвір'ям до самої опівночі, верещати, гратися в хованки та безконтрольно жувати хотдоги й заливати в себе літрами «колу».

Більшість гостей відпросилися з роботи раніше — але не через вигадане «погане самопочуття» чи міфічну «ділову зустріч»: усі вони прямим текстом повідомили начальству, що їдуть на вечірку, яка триватиме до світанку, тому їм потрібен час, аби підготуватися.

Начальство (якщо воно, звісно, саме ще не злиняло з тих самих причин) без питань відпускає працівників. Данці напрочуд легко ставляться до роботи, і таке ставлення, як ми згодом побачимо, має певні наслідки — й хороші (наприклад, відчуття щастя), й не дуже (невміння вчасно взяти себе в руки та докласти додаткових зусиль, наприклад, у період світової економічної кризи). Тут я вкрай рідко зустрічав людей, які «живуть заради роботи». Багато данців, зокрема тих, які працюють у державному секторі, відверто та безсовісно намагаються скоротити свій робочий день до абсолютного мінімуму, достатнього, щоб забезпечити комфортний рівень існування. Сьогодні кількість робочих годин скоротилася майже вдвічі, як порівняти з показниками минулого сторіччя, і є набагато меншою за середню тривалість робочого дня тижня й року в Європі: 1559 годин на рік проти середнього показника в країнах ЄС, що становить 1749 (втім греки, наприклад, працюють по 2032 години на рік, та навряд чи цю роботу можна назвати продуктивною). За результатами дослідження від 2011 року, проведеного в 30 країнах Організацією економічної співпраці та розвитку (ОЕСР), за показником «трудових лінощів» данці посіли 2 місце у світі, поступившись лише бельгійцям.

На практиці це означає, що данці переважно змотують вудки години о четвертій-п'ятій вечора, а у вихідні працюють лише за нагальної потреби. Якщо ж вам раптом потрібно терміново вирішити якесь нагальне питання після першої години дня у п'ятницю, то можете забути про це до понеділка. Відпустка у них триває аж шість тижнів: у липні країну ніби ставлять на паузу, і люди, наче перлітні птахи, масово мігрують до своїх замських будиночків, кемпінгів чи літніх таборів, до яких від домівки їхати зазвичай не більше ніж годину.

Понад 754 тисячі данців віком від 15 до 64 років — а це понад 20 % працездатного населення — узагалі не працюють і живуть за рахунок щедрої державної допомоги та програм із підтримки безробітних і непрацездатних. У газеті *New York Times* Данію назвали «найліпшою у світі країною для безробітних», оскільки тут упродовж перших двох років після звільнення сума виплати становить 90 % від попередньої платні (а до нещодавньої реформи цей період становив 11 років). Данці називають цю систему *flexicurity* — неологізм, утворений поєднанням слів *flexibility* (гнучкість), завдяки

якій роботодавці можуть звільняти людей за прискороною схемою та з мінімальним відшкодуванням (на відміну від Швеції, де трудовий договір укладають на довічний термін), та security (захищеність), що дає звільненому працівнику упевненість в отриманні щедрої допомоги від держави.

Які ще чинники лежать в основі феномену данського щастя? До списку обов'язково треба додати заміські будиночки — безпретензійні одноповерхові будівлі у формі літери L, що утворюють одноманітну безбарвну смугу, яка тягнеться на сотні кілометрів уздовж узбереж. Це маленькі прихистки, збудовані з деревини та цегли, де данці розгулюють у шльопанцях і літніх капелюхах, смажать на грилі хотдоги та сьорбають дешеве пиво місцевого виробництва. Якщо ж у данця немає свого літнього будиночка, він неодмінно знайомий із тими, у кого він є, або має постійне місце в кемпінгу чи сарайчик на kolonі have (тобто на «суспільному городі» — це майже те саме, що й земельний наділ, але з акцентом на дешевому пиві місцевого виробництва та хотдогах на грилі, а не на лопаті та грядках картоплі).

Літній будинок, як і більшість осель у данців, обставлені лаконічними меблями з ІКЕА та різноманітним мотлохом. Уздовж однієї стіни стоять полиці з добряче потертими книжками в дешевій паперовій обкладинці, обов'язково — сервант із настільними іграми та коробками пазлів, у яких відсутні по кілька шматочків, і, звісно ж, камін, заповнений дровами, біля якого можна погріти кісточки після холодного моря. Підлоги зроблені з дощок, щоб легше було вимітати пісок і траву, а на побілених стінах висять картини олією й акварелі, написані представниками «школи сімейних цінностей» — зазвичай досить кепські та відверто бездарні абстракції руки найближчих родичів.

Як я вже сказав, спиртне на вечірці ллється річкою Йордан. У Данії, на відміну від інших скандинавських країн, ставлення до алкоголю досить ліберальне, оскільки на нього тут відсутня державна монополія. На батьківщині «Карлсберга» хмільні напої продаються в кожному супермаркеті та в кожній дрібній крамниці на розі. Шведи, мерехтливі вогники з вікон яких я саме зараз бачу на протилежному березі протоки Ересунн, здійснюють масові набіги на тутешні алкогольні крамниці, аби скуштувати смак, як їм здається,

несамовитих данських веселощів. (Однак данська молодь по ці веселощі прямує до Берліна.)

У кінці вечірки ми всім натовпом чимчикуємо до моря, регочучи, роздягаємось і навшпиньки заходимо у воду. Мені до цього звикнути було найважче, але повністю роздягнутися для данців — річ буденна, до того ж зараз принаймні досить темно. Відчувши перший дотик свіжої прохолоди на своїх стегнах, я майже готовий вибігти на берег і вдягнутися, та зрештою, скрегочучи зубами, присідаю, а коли занурююсь у воду по шию, знову згадую, яким теплим може бути данське море влітку.

У такі вечори досить чітко усвідомлюєш, чому данцям так подобається їхня дійсність упродовж останніх кількох десятиліть. Якщо не враховувати величезних особистих боргів, то життя данців середнього віку та середнього класу здається ледь не досконалим. Важко навіть уявити якесь краще. Проте для досягнення такого рівня життя їм довелося витримати тяжкі страждання, приниження і втрати. Це тривало доти, доки не прийшов бекон.

БЕКОН

За давніх часів данці правили всієї Скандинавією. Вони, чесно кажучи, полюбляють розповідати про себе всілякі казочки та баєчки, проте ця історія виявилася реальним фактом. Кальмарська унія 1397 року стала для них зірковим часом: королева Маргарита Данська об'єднала під своїм правлінням Норвегію, Швецію та Данію. Унія проіснувала більш як століття — аж до 1520 року, коли король Данії Крістіан II припустився невеличкої дипломатичної помилки та вчинив так звану стокгольмську криваву лазню, стративши близько 90 представників шведського дворянства. І хоча Данії вдавалося зберігати контроль над Норвегією ще кілька століть, відтоді Швеція стала дедалі частіше показувати свій характер, здебільшого тримаючи голову метрополії в унітазі та чекаючи, поки Британія чи Німеччина натиснуть на кнопку зливу.

У певний момент перед данцями з'явилася примарна надія, коли до правління прийшов славнозвісний король епохи Відродження Крістіан IV (щось на кшталт британського Генріха VIII Тюдора, проте ще гладкішого та ще ненаситнішого), який розгортав найамбітніші військові й архітектурні проекти. Їх фінансували здебільшого за рахунок мита, стягнутого в узбережному містечку Гельсінгер із кораблів, які заходили в Балтійське море через вузьку протоку Ересунн (у той час вона була скандинавським «Панамським каналом»). На жаль,

Крістіан IV зазнав забагато поразок у боях, переважно зі шведами, і зрештою довів країну до банкрутства. У 1648 році монарх помер: його з'їла зсередини заздрість до успішного правління шведського суперника, короля Густава I Вази. Один з істориків так писав про церемонію поховання Крістіана IV: «З фінансового погляду Данія впала так низько, що, коли одного з найвеличніших її королів проводжали в останню путь, корона його була в заставі, а шовковий відріз, яким покривали труну, купили в борг». Коли ж у битві з німцями загинув король Густав I Ваза (який під кінець свого життя лише те й робив, що воював із німцями), Швеція перетворилася на одну з найвпливовіших держав і Скандинавії, й усього світу.

Крістіану IV пощастило не дожити до одного з найтемніших періодів в історії Данії. За умовами Роскільського миру, укладеного в 1658 році, на десятиліття пізніше, шведи змусили данців віддати їм землі, на яких сьогодні розташовані шведські провінції Сконе, Блекінге та Галланд, а також балтійський острів Борнгольм (який пізніше все одно повернувся до Данії й належить їй донині). Тепер багато хто забуває, що колись ці регіони цілком належали Данії — така собі «борідка-еспаньолка» на карті. Колись це були землі данців, і втрату їх Копенгаген переживав дуже болісно.

Наступні століття стали для Данії ще похмурішими і, хай як прикро мені це казати, основним джерелом їхніх нещастя стали англійці. 1801 року британський військово-морський флот на чолі з віце-адміралом Нельсоном атакував данські кораблі, поставлені на якір біля узбережжя Копенгагена, аби місто не потрапило в лапи французів. 1807-го британці повторили атаку з тих самих причин і три дні бомбардували Копенгаген, що призвело до загибелі понад двох тисяч мирних жителів та руйнування більшої частини міської архітектури. Вважають, що то був перший в історії випадок бомбардування цивільного об'єкта. Це мало такий «недженгльменський» вигляд, що самі британці вибухнули критикою. Проте результат атаки був прямо протилежний бажаному: данці перейшли на бік французів. Якщо ви сьогодні завітаєте у стару університетську бібліотеку Копенгагена, то вже біля сходів побачите виставкову шафу, де лежить книжка, з обкладинки якої все ще стирчать уламки британського гарматного ядра. Книжка називається «Захисник миру»

(доволі цікавий, але, як на мене, дуже іронічний у цьому разі титул). Бомбардування Копенгагена стерлося з пам'яті більшості англійців, та данці все ще час від часу порушують цю болісну тему. «Але ж ви самі погрожували перейти на бік Наполеона», — завжди намагаюся пояснити я, проте їм до цього, здається, байдуже.

Намагатимуся протистояти спокусі й не лізиму в нетрі європейської геополітичної ситуації на початку ХІХ століття. Після того, як на полях наполеонівських війн осіла курява, а всі як мінімум по разі змінили союзників і ворогів, Данія втратила Норвегію, поступившись нею шведам через чергову трикляту «мирну» угоду, цього разу підписану 1814 року в німецькому місті Кіль.

До того часу данці вже, здавалося б, мали боятися всіляких мирних угод як чуми, та наприкінці цього самого буремного століття вони все одно уклали ще одну, внаслідок якої остаточно втратили свої дуже проблематичні території Шлезвіг-Гольштейн: у 1864 році ці землі відійшли Пруссії, й данці змушені поступитись і своєю найважливішою оборонною спорудою *Daneverke*, яка належала їм упродовж тисячі років. (Мене знову так і тягне написати про це в усіх найяскравіших подробицях, проте, як колись дуже влучно сказав лорд Палмерстон, «питання Шлезвіг-Гольштейну таке складне, що тільки три людини в Європі в ньому розібралися. Однією з них був принц Альберт, але він помер. Другою — німецький професор, який з'їхав із глузду. Я третій, але в мене вже всі спогади вилетіли з голови».) Досить буде сказати, що однієї особливо невдалої миті переговорів данський король запропонував зробити Данію частиною Німецького союзу, а коли його ідею відхилили, він замість неї висунув Ісландію. Але Бісмарк діяв за принципом «усе або нічого», тому обидві території назавжди стали німецькими, а кордони Данії вкотре було посунуто.

Віддавши Шлезвіг-Гольштейн, Данія втратила приблизно третину своєї території та населення, а за деякими оцінками — й не менш як половини потенційних прибутків. Трохи пізніше вона позбулась і невеликих колоній в Індії та Вест-Індії. Навіть Фарерські острови захотіли відділитись і проголосували за автономію. «Дякувати богу, хоча б Ісландія залишилася!» — вигукнете ви? Даремно. Бо тоненьку ниточку монархії, що поєднувала ці дві нації, теж розірвав той, кого навряд чи можна вважати найзатятішим борцем за визвольний

рух, — Адольф Гітлер. Після того, як у квітні 1940 року його армія окупувала Данію, Ісландія вийшла з-під данської опіки.

За рік до того Данія й Німеччина уклали пакт про взаємний не-напад, однак цим данці особисто вручили нацистам запрошення на вторгнення, вирішивши на п'ять місяців залишити свої гарнізони без особового складу. Данські нацисти наростили потужність і тепер, не без підтримки фермерів і землевласників, мали представників у парламенті, а німці резонно припускали, що данці, боячись подій 1807 року, коли їх нещадно бомбардували, й надалі будуть слухняними.

Упродовж перших трьох років опір нацистській окупації справді був незначним, а данський король і прем'єр-міністр навіть жорстко критикували незначні акти саботажу, влаштовані підпільними організаціями, що лише починали зароджуватися. На відміну від норвежців, які опиралися нацистам мужньо й винахідливо (хоча не без допомоги гірського рельєфу та сприятливого клімату), Данії не залишалося нічого іншого, як перетворитися на покірну посіпаку Німеччини. Існує навіть погляд, що ця держава була союзником нацистів у Другій світовій війні, постачаючи їм життєво необхідну сільськогосподарську продукцію й навіть посилаючи своє військо на Східний фронт і в Берлін. Черчилль називав країну «домашньою любовницею Гітлера».

Було б дивно, якби цей довгий список втрат і поразок не лишив Данії глибокого шраму. Я навіть наважуся стверджувати, що всі ті події вплинули на національну самосвідомість данців значно більше, ніж будь-який інший чинник, — більше, ніж географічне положення, лютеранська віра, спадщина вікінгів і навіть сучасна політична система та рівень життя. У певному сенсі саме ті втрати, яких зазнала Данія за довгі століття, і визначили її становлення.

Тяжкі випробування згуртували данців набагато тісніше, ніж будь-яку іншу скандинавську націю. Як писав історик Т.К. Деррі про становлення Норвегії та Швеції, «данський король і його нація прийняли тяжкі втрати... як спільне горе, що згуртувало їх разом заради того, аби більше ніколи не допустити цього в майбутньому». Втрата територій, численні образи та приниження змусили данців заглибитися в самих себе та закріпили в них не лише страх перед

змiнами i некерованими зовнiшнiми силами, а й умiння цiнувати тi крихти, що їм лишилися.

Утративши колишню потужнiсть, Данiя усамiтнiлася, зiбрала до купи рештки своєї гiдностi та ресурсiв з iстотно урiзаної територiї та вирiшила бiльше нiколи не вестися на свої амбiцiї. У данцiв почалося таке собі «позитивне звуження iнтересiв»: тепер вони намагалися жити за принципом, що склянка не напiвпорожня, а напiвповна (здебiльшого через те, що їхня «склянка» тепер справдi була повною лише на половину). I, гадаю, саме такий свiтогляд лежить в основi побудови успiшного суспiльства, що процвiтає й донинi.

Безперечно, нацiональна самосвiдомiсть формується за участi цiлої низки чинникiв, якими я безжально нехтую, видiляючи одну найголовнiшу причину. Проте вузькiсть iнтересiв, що межує з самоiзоляцiєю, у комбiнацiї з загальнонацiональним романтизмом i є вiзначальним елементом нацiональної природи данцiв, яку надзвичайно влучно характеризує вiдомий кожному мiсцевому вислiв:

Hvad udad tabes, skal indad vindes

(Те, що втратив зовнi, знайдеш усерединi.)

Автор афоризму — данський письменник Ганс Петер Гольст (1811 рiк). Однак широкої популярностi фраза набула завдяки Данському об'єднанню торф'яникiв, яке вело дiяльнiсть буквально пiд цим гаслом: органiзацiя «терраформувала» торф'яники у центральнiй та захiднiй Ютландiї, роблячи їх придатними для сiльського господарства. Кампанiя мала такий успiх, що до 1914 року Данiя компенсувала собi кожен утрачений гектар, що вiдiйшов Нiмеччинi, й отримала новi надзвичайно родючi угiддя.

Рядки Гольста стали вiдображенням перiоду, що виявився так званим золотим вiком данської культури i часом пiднесення громадської активностi та розквiту мистецтва в серединi ХІХ столiття. Саме у цей перiод син пралi Ганс Крiстiан Андерсен опублiкував свої першi казки, завдяки чому згодом став одним з найвидатнiших свiтових письменникiв, а Серен К'еркегор писав свої революцiйнi екзистенцiалiстські працi. Видатний скульптор-класик Бертель Торвальдсен, художник Крiстоффер Вiльгельм Еккерсберг i його учень Крiстен

Кебке, балетмейстер Королівського балету Август Бурнонвіль — усі ці талановиті особистості зробили величезний внесок у розквіт данського мистецтва. Жителі країни сприймали праці воїстину блискучих митців світового рівня майже як розраду, що допомагала їм оговтатися після епохи болісних втрат. Вони навчалися того, що й сьогодні виходить у них ліпше, ніж у будь-кого, — бути вдячними за доступні їм ресурси, брати від них по максимуму, цінувати прості радощі життя, пишатися тим, що вони данці, й найголовніше — будь-якою ціною уникати надокучливих німців.

Анне Кнудсен — редакторка данської національної газети *Weekendavisen* та одна з провідних політичних і соціальних оглядачок. Коли ми зустрілись у її офісі в центрі Копенгагена, вона поділилася зі мною власними думками про появу сучасного поняття *danskhed*, що можна перекласти як «данськість».

Отже, у 1658 році вони втратили Швецію, у 1807-му їх обстріляли британці, а в 1814-му вони втратили й Норвегію. Та на той час жителі Ютландії не знали, що думають про все це жителі Зеландії. Звісно, обстріли були спрямовані проти буржуазії та військових, однак зосередилися вони на Копенгагені; норвежці ж більше відчували втрати в Ольборзі, який був другим за важливістю та дуже багатим містом Данії. Втрати у торгівлі становили близько 75%. Але насправді чіткий погляд на все це мала тоді лише справді невеличка група людей. Формування данської національної самосвідомості розпочалося після прийняття конституції 1849 року, тому саме від цього моменту можна говорити про появу «данців» як згуртованої нації. Невдовзі сталася та руйнівна війна у Шлезвігу, котра й об'єднала данців. Тодішня влада, яка програла війну, переконувала народ, що бути маленькою країною навіть краще, а сучасна соціал-демократична партія підхопила цей світогляд. У решті країн світу соціальна демократія означає прогрес, розвиток промисловості та модернізацію, але в Данії це *koloni have* [ті затишні присадибні ділянки, де можна попиту дешевого місцевого пива].

Інакше кажучи, тоді як шведи рухалися вперед завдяки прогресивній соціальній політиці, спрямованій на модернізацію, данці відступили,

шукаючи прихистку у своєму провінційному романтизованому світогляді. Провінціалізм і досі є визначальною характеристикою данців*, проте їхнє докорінно перекаліброване відчуття самоідентифікації та національної гідності створило досить цікаву дуальність, яку найліпше можна описати висловом «смиренна гордість», що її багато хто хибно вважає самовдоволеністю.

Спробую пояснити. Припускаючи, що ви нічого не знаєте про Данію, більшість її жителів у перші хвилини п'ять розмови зазвичай скажуть щось типу: «В нас маленька країна. Нас трохи більше ніж п'ять мільйонів, і всі ми досить непримітні, схожі одне на одного». Потім вони можуть додати, що в країні немає гір і водоспадів, а також що ви можете за чотири години перетнути на авто її всю. Але за якийсь час (може, через п'ять хвилин, а може, й через рік — залежно від конкретного данця) почнете помічати непохитну гордість, приховану за зовнішньою сором'язливістю. Саме тоді вам можуть мимохіть нагадати, що Данія — найбільший у світі виробник вітрової енергії, що в них немає бідного прошарку населення, що в них безкоштовна освіта, чудова медицина та щедрі соціальні пільги. Вони також повідомлять вам, що данці — найнадійніші на планеті люди, що в них найліпший у світі ресторан, ну й на останок ви, будьте певні, неодмінно почуєте про вікінгів.

Найяскравішою ілюстрацією цього майже шизофренічного самосприйняття може послужити публікація на розгортці ранкової газети. На одній сторінці зображена карикатура на китайських бізнесменів, які дивляться на карту світу. Один із них каже: «Данія? А де це? Подай мені, будь ласка, окуляри». Підтекст плавно перетікає в текст: китайці інвестували в Данію набагато менше, ніж

* Яскравим проявом цього провінціалізму є данські новини. Зазвичай життя країни не націлене подіями, проте це не заважає головним редакторам видань виносити на перші шпальти найменш цікаві місцеві новини, хай би які сенсації відбувалися в решті світу. Та одного разу мене це просто вибісило: тоді як Японія боролася з наслідками страшного цунамі, а в Лівії розгорілася громадянська війна, у данських ЗМІ лише те й робили, що мусолили нові положення договорів страхування, які буцімто могли допомогти винаймачам житла оскаржувати підвищення орендної плати. Мене це розлютило так, що я зателефонував редактору служби новин і запитав, якого біса вони собі думають. «Ну, нам здалося, що про Лівію вже нічого нового не скажеш», — відповів він, трохи зніяковівши.

у будь-яку іншу європейську країну. А на протилежній сторінці розгортки пістрявіє красномовний заголовок: «Торнінг може натиснути на Китай» — тобто прем'єр-міністр Данії під час свого найближчого візиту в Пекін скаже китайцям кілька «лагідних слів» про їхні проколи у сфері прав людини. Упевнений, ті вже тремтять від страху.

Данці відчувають глибоке й абсолютно виправдане задоволення від того факту, що їм вдалося на відносно несприятливому фундаменті побудувати, ймовірно, найуспішніше суспільство на планеті. Слово «ймовірно» додав я — для данців це твердження беззаперечне.

Важливою «цеглинкою» в побудові цього успішного суспільства стала данська Вища шкільна комісія, заснована в середині XIX століття. Ця структура заклала основи для однієї з перших у Європі систем безкоштовної загальнонаціональної початкової освіти. Через три десятки років з'явилися так звані «народні школи», засновані поетом, теологом і палким противником усього німецького Ніколаєм Фредеріком Северіном Грундтвігом (який і донині вважається національним героєм та «очільником пропаганди»). До інших ключових моментів у новітній історії Данії можна віднести мирний перехід країни до демократії, коли після схвалення конституції 1849 року король відмовився від абсолютної влади, а також появу надзвичайно важливих для країни сільськогосподарських кооперативів. Коли ціни на кукурудзу впали через подешевшення імпортованої американської продукції, завдяки цим кооперативам данські фермери змогли буквально за добу перейти від землеробства до свинарства. А потім хтось раптом зрозумів, що британці на сніданок любляють бекон із прошарками жиру, і вигадав спосіб стандартизувати продукцію свинарства, щоб задовольнити цю вимогу, а працездатне населення Данії знайшло своє істинне покликання.

Про це воно жодного разу не пошкодувало: нині данці — світові лідери з торгівлі свининою та щороку забивають понад 28 мільйонів свиней. Ця місцева галузь забезпечує приблизно одну п'яту від обсягів світового експорту свинини, половину данського сільськогосподарського сектору та майже 5% усього експорту. Але найдивніше те, що, навіть якщо ви об'їздите вздовж і впоперек усю Данію, ніде не побачите жодної свині.

Мої знання про Данію були мінімальними, аж доки п'ятнадцять років тому я почав регулярно навідуватися сюди. Тому, перш ніж ми заглибимось у секрети данського щастя, я зроблю невеличкий ліричний відступ і розповім вам про деякі аспекти сучасного життя в країні, завдяки яким Данія перетворилася на ідеальне місце для людей, але про які ви, найімовірніше, не знаєте. Список буде у трохи хаотичному порядку, проте, на мою думку, він дасть вам досить ґрунтовне уявлення про місцеві реалії.

- Чарівний пейзаж південної частини острова Фюн (Fyn), що розкинувся, наче оголена натурниця на полотні художника.
- Надзвичайно приємне відчуття захмеління після ланчу з оселедця із червоною цибулею на житньому хлібі, пляшечки «Туборґа» та склянки крижаного шнапсу.
- Fjudebolle — вкрите шоколадом безе на вафельній основі (чимось схоже на печиво «Бонжур десерт»). Іноді замість вафельної основи використовують марципан, але куштувати це я вам не радив би).
- Завжди є місце для паркування.
- Краєвид із вікон зали нумізматики в Національному музеї Данії, із яких можна побачити королівські стайні на задньому подвір'ї палацу Крістіансборґ, будівлі данського парламенту.
- Слово *overskud*, яке приблизно означає щось на кшталт надлишку сил. Наприклад: «Я зараз не можу підстригти газон, бо після такого добрячого обіду та пляшки пива мій *overskud* на нулі». Не уявляю, як я стільки років жив без цього слова. Інше унікальне та суто данське слово — *smask*. *Smask* — це те неприємне чавкання, що іноді чути з рота людини, коли вона жує, скажімо, яблуко чи вранішню кашу, або з рота радіоведучих, коли у них пересихає в горлі.
- Бугай, який реве за вікном, наче сирена, поки я пишу ці рядки.
- Той факт, що я зустрів прем'єр-міністра Данії на одній із головних вулиць Копенгагена, але ніхто на нього навіть не глянув.

- Бензозаправка за проектом архітектора Арне Якобсена на набережній Страндвеген — найелегантніша у світі.
- Телесеріал Klovn — скандинавська версія «Угамуй свій запал», але набагато лайливіша.
- Поїздка до старого парку розваг у містечку Баккен на північ від Копенгагена. Ця подорож — справжня машина часу, що поверне вас у 1960-ті.
- Немовлята, яких залишають у візках на вулиці біля кав'ярень, — абсолютно нормальне явище у всій країні та за будь-якої погоди. (Колишня комісарка США з питань землі й житлового будівництва Кетрін Остін Фітс якось навіть запропонувала скласти так званий «Індекс морозива», що вибудовує рейтинг країн відповідно до того, який відсоток людей в них упевнений, що їхня дитина може сама піти до найближчої крамниці, купити морозива та безпечно повернутися додому. Без сумніву, Данія або очолювала б цей список, або була б у першій трійці.)
- Слово рут. Це вигук роздратування, який можна перекласти приблизно так: «Забий, воно того не варте!». На вечірку з нагоди літнього сонцестояння прогнозують дощ? Рут med det! («Та хай йому рут!»).
- У кінотеатрах продають вино і пиво, які можна взяти із собою в глядацьку залу. Чи існує ще показовіша перевірка на «вошивість» для громадян?
- Актор Еспер Крістенсен (містер Вайт зі стрічки «Казино “Рояль”»), на меланхолійному, змученому обличчі якого відбивається весь тягар всесвіту.
- Мальви, що пробиваються між валунів Крістіансхавна, найгарнішого кварталу Копенгагена.
- Градації сірого в картинах домашніх інтер'єрів Хаммерсхей.
- «Зірка смерті» від LEGO.

Чи здатні солодкі смаколики, оселедець із цибулею та конструктор лежати в основі людського щастя? Найімовіріше, ні (хоча, як на мене, то так). У рецепті успіху та незмінно високого рівня щастя данців значно більше інгредієнтів.